

Peer reviewed Journal

Impact Factor: 7.265

ISSN-2230-9578

Journal of Research and Development

A Multidisciplinary International Level Referred Journal

April-2021 Volume-11 Issue-10

Recent Trends in Social Sciences

Chief Editor

Dr. R. V. Bhole

'Ravichandram' Survey No-101/1, Plot
No-23, Mundada Nagar, Jalgaon (M.S.)

Guest Editor

Dr. R. B. Chougule

I/C Principal,
Kankavli College, Kankavli,
(Maharashtra)

Executive Editors

Dr. S. N. Patil
Dr. R. A. Mumbarkar
Mr. Y. V. Mahalinge

Co-Editors

Dr. S. D. Kadam
Lt. (Dr.) B. L. Rathod
Mr. T. N. Jaykar

Address

'Ravichandram' Survey No-101/1, Plot, No-23,
Mundada Nagar, Jalgaon (M.S.) 425102

CONTENTS

Sr. No.	Paper Title	Page No.
1.	आर्य समाजाचे सामाजिक कार्य	1-3
2	स्थानिक इतिहास - इतिहास लेखनातील नवीन प्रवाह	प्रा. माणिकराव शामराव चव्हाण
3	भारतीय सर्कशीचा उगम व स्वरूप एक:अभ्यास	प्रा. डॉ. अशोक ज्ञानदेव पाटील
4	अहमदनगर जिल्ह्यातील कम्युनिस्ट पक्षाचा जमीन बळकाव लढा	प्रा.डॉ.चंद्रकांत शिवराम गिरी
5	ग्रामीण विकास पर पारिस्थितिकीय एवं पर्यावरणीय प्रभाव : नालंदा जिला के संदर्भ में	प्रा. डॉ. विघाटे गणेश शंकर
6	पश्चिमी चम्पारण जिला में थारू जनजाति की कृषि समस्यायें: एक भौगोलिक अध्ययन	पूरन चन्द
7	भूमि उपयोग में परिवर्तन एवं भूमि प्रबन्धन पूर्वी चम्पारण जिला के संदर्भ: एक भौगोलिक विश्लेषण	कुमार गौरव
8	मुंबईचे शिल्पकार जगन्नाथ शंकर शेठ	रणधीर कुमार रंजन
9	रायगड जिल्ह्यातील पर्यटन व्यवसाय आणि रोजगार संधी	प्रा. माणिकराव शामराव चव्हाण
10	कोरोना महामारी आणि सामाजिक बदल	डॉ. राजाराम महादेव थोरात
11	कोरोना आणि जगाचे कृषी क्षेत्रातील बदलत जाणारे अर्थकारण	अंकुश रामराव शिंदे, अभिजीत बाबासाहेब कदम
12	भारताची कर्ज समस्या आणि व्यवस्थापन	नेहा अशोक चव्हाण
13	रुपयाचे अवमूल्यन आणि भारतीय अर्थव्यवस्था	प्रज्ञा प्रदीप तांबे
14	ग्रामीण भागातील महिलांचे सक्षमीकरण	लेफ्टनंट प्रा.डॉ.एम.आर.खोत
15	पूर्व विदर्भातील स्वदेशी आंदोलन	हर्षदा सुरेंद्र गुरव
16	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या चळवळीतील पाश्चात्य महिलांचे योगदान : एक चिकित्सक अभ्यास	डॉ. गजानन बापुराव ठाकरे
17	चंद्रसेन विराट की गजलों में राजनीतिक बोध	डॉ. पौळ भावना श्रीपती
18	ठाणे जिल्ह्यातील हवा प्रदूषण आणि त्याचे मानवी आरोग्यावरील परिणामांचा अभ्यास करणे	श्री. भिकाजी वृन्नाप्या कांबळे
19	सामाजिक विचारवंत डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर	श्री दिपक हिलाल महाजन, डॉ. सुरेश जे. फुले
20	अन्न सुरक्षा (Food Security)	प्रा. सोनकांबळे अरुण विठ्ठल
21	सुनगाव जि बुलडाणा येथील तीन ऐतिहासिक बारव	कु. महेंद्र सर्जेराव महानोर
22	आत्मनिर्भरतेतून समृद्धीकडे जातांना मराठवाड्याच्या विकासात व्यापारी पिकांच्या भूमिका	डॉ. श्याम प्रकाश देवकर
23	आधुनिक नकाशाशास्त्र : GIS व रिमोट सेन्सिंगचे भूगोलशास्त्रात महत्व	पवार प्रियंका जयराम, गीता दिलीप उगले
24	महाराष्ट्राच्या शेतीवर हवामान बदलाचे परिणाम व व्यवस्थापन	डॉ. बबन क. सिनगारे
25	सामाजिक परिवर्तनात मानसशास्त्राची भूमिका	प्रा. डॉ. धार एस. जी.
		प्रा. मुंगूसकर अनिल मधुकर

अहमदनगर जिल्ह्यातील कॅम्प्युनिस्ट पक्षाचा जमीन बळकाव लढा

प्रा. डॉ. विधाटे गणेश शंकर

इतिहास विभाग, राधाबाई काळे महिला महाविद्यालय, अहमदनगर, ता.जि. अहमदनगर.

प्रास्ताविक

आशिया खंडात सहकार चळवळीची पायाभरणी करणाऱ्या अहमदनगर जिल्ह्यास महाराष्ट्रातील कॅम्प्युनिस्ट चळवळीच्या इतिहासात महत्त्वाचे स्थान आहे. कारण कष्टकरी शेतकरी समुदायात व ग्रामीण भागात कॅम्प्युनिस्ट पक्षाने याच जिल्ह्यात भक्कमपणे पाय रोवले. स्वातंत्र्योत्तर काळात अहमदनगर जिल्ह्यातील शेतकऱ्यांच्या जमीन विषयक प्रश्नावर कॅम्प्युनिस्ट पक्षाने केलेल्या चळवळीमध्ये जमीन बळकाव लढ्याच्या चळवळीस अनन्यसाधारण महत्त्व असल्याचे दिसून येते. या चळवळीच्या माध्यमातून स्वकीय सरकारच्या शोषक व जुलमी धोरणांचे जिल्ह्यातील कॅम्प्युनिस्ट पक्षाने हिडीस स्वरूप दर्शवून वंचित घटकांच्या प्रति आपली बांधिलकी स्पष्ट केल्याचे दिसते.

महत्त्वाचे शब्द : सिलिंग, लाल बावटा, कॉंग्रेस, च्या जमीन धारणा कमाल कायदा, जबरन जोत,

शोधनिबंधाचा उद्देश :

१. जमीन बळकाव लढ्याची पार्श्वभूमी समजून घेणे.
२. भारतीय कॅम्प्युनिस्ट पक्षाचा जमीन बळकाव लढ्याच्या हेतूचा मागोवा घेणे.
३. कॉंग्रेस सरकारची जमीन बळकाव लढयासंबंधीची प्रतिक्रिया जाणून घेणे.
४. १९६२ च्या महाराष्ट्र सरकार जमीन धारणा कमाल मर्यादा ठरविणाऱ्या कायद्याची वस्तुस्थिती जाणून घेणे.
५. भारतीय कॅम्प्युनिस्ट पक्षाच्या सिलिंग कायद्यामागच्या भूमिकेचा आढावा घेणे
६. अहमदनगर जिल्ह्यातील कॅम्प्युनिस्ट पक्षाच्या जमीन बळकाव लढ्यातील कामगिरीचा आढावा घेणे.

१. जमीन बळकाव लढ्याच्या पार्श्वभूमी :

१९५२ च्या दुष्काळाच्या पार्श्वभूमीवर अहमदनगर जिल्ह्यात कॅम्प्युनिस्ट पक्ष, रिपब्लिकन पक्ष व लाल निशाण पक्षाने सरकारकडे असलेली हजारो एकर जमीन आदिवासी, हरिजन भूमिहीनांना मिळावी या करिता भूमिहीनांच्या चळवळीची यशस्वी मुहूर्तमेढ रोवली होती. या चळवळीतील जमीन बळकाव लढा हा पुढचा महत्त्वाचा टप्पा होता. भारतीय कॅम्प्युनिस्ट पक्षाने संपूर्ण देशामध्ये सिलिंगचा कायदा झाला पाहिजे याकरिता १९७० साली अखिल भारतीय पातळीवर एक मोठा जमीन बळकाव लढ्याचा कार्यक्रम हाती घेण्याचा निर्णय घेतला. कारण कॅम्प्युनिस्ट पक्षाच्या मते स्वातंत्र्य मिळून २३ वर्षे होऊनही कॉंग्रेस सरकार शेतकऱ्यांना त्यांच्या उदरनिर्वाहाचे साधन (शेतकीचे मालकी हक्क) उपलब्ध करून देण्यात अपयशी ठरले होते. राज्यातील कॉंग्रेस सरकारने शेतीबाबत अनेक कायदे केले. शेती विकासावर प्रचंड पैसा खर्च केला. तरीही ग्रामीण भागातील ८० टक्के शेतमजूर, गरीब शेतकरी दरिद्री जीवन जगत होते. खेड्यातील ४० टक्के जनता भूमिहीन होती. जे शेतकरी भूमालक होते त्यांच्याकडे तुटपुंजी जमीन होती. याउलट ८ टक्के लोक असे होते, की त्यांच्याकडे लागवडीखाली असलेल्या जमिनीचा ३६ टक्के मालकी भाग होता. त्यात जुने राजेरजवाडे, बडे जमीनदार, पूर्वीचे जहागीरदार, बडे उद्योगपती आदींचा समावेश होता. त्यामुळे जमिनीवरची ही प्रस्थापितांची मक्तेदारी नष्ट करून त्यांच्याकडील जमिनी भूमिहीनांना दिल्या जात नाही, तोपर्यंत शेतमजूर आणि गरीब शेतकऱ्यांचे जीवनमान सुधारणे शक्य नाही असे कॅम्प्युनिस्टांचे मत होते. १ कॉंग्रेस सरकार मात्र देशात पुरेशी जमीनच नाही, आहे त्या जमिनीचे आम्ही वाटप करून टाकले आहे अशा थापा मारीत होते. एम. एस. दांतवालांसारखे सरकारधार्जिणे अर्थशास्त्रज्ञ जमीन मालकी संबंधाबाबत पंजाब, तामिळनाडू व आंध्रप्रदेश या राज्यात पुरोगामी कायदे झालेले नसतानाही तेथे हरितक्रांतीने अपेक्षेपेक्षा जास्त यश प्राप्त केल्याचे दिसून येते. याउलट महाराष्ट्र व गुजरातसारख्या राज्यात जमीनविषयक विशेषतः कुळांच्या बाबत प्रगत कायदे झालेले आहेत त्या राज्यात शेती उत्पादनक्षमतेची वाढ बेताचीच आहे असा निष्कर्ष काढण्यात मशगुल होते. शेती उत्पादनाला आणि उत्पादनक्षमतेला हानीकारक अशा जमीनविषयक सुधारणा सरकारने टाळाव्यात असे त्यांचे मत होते. सरकारनेही हरितक्रांतीला, वाढत्या शेतीउत्पादनाला महत्त्व देऊन त्यामागे जमीनवाटप व जमीनसुधारणा घडवून आणून शेती उत्पादनात वाढ करण्याचा मार्ग अवरूद्ध करून टाकला. काँ. डांगे सरकारच्या या धोरणावर टिका करताना म्हणतात, "जमीनमालकी संबंधात सामाजिक जीवनात, शासनसंस्थेत एकूण समाज व अर्थव्यवस्थेत रचनात्मक बदल न करता शेती व्यवस्थेतील तांत्रिक प्रगतीवर दिलेला एकांगी भर हा प्रगतीविरोधाचा धोका वाढवीत आहे." अमेरिकन अर्थतज्ञ सोलोन बारक्लोभ भारत सरकारच्या जमीन सुधारणेवर भाष्य करतांना म्हणतो, "शेती मालकी संबंधात फेरबदल करण्याच्या प्रश्नाला बगल दिली तरी त्या प्रश्नाशी चार डोळे करण्याचा क्षण टळत नाही आणि राज्यकर्त्यांनी टाळाटाळ केली तरी अविकसीत देशातील कष्टकरी जनता तो अशा पद्धतीने सोडविल की ती सुखावलेल्या जमीनदारांना सुखावह

होणार नाही."२ त्यातच जमीनधारणेच्या कमाल मर्यादेच्या कायद्यात सरकारने अनेक पळवाटा करून ठेवल्या होत्या. उदा: १९६२ साली महाराष्ट्र सरकारने जमीन धारणेची कमाल मर्यादा ठरविणारा कायदा केला. हा कायदा म्हणजे जमीन मालकी संबंध सुधारणेचा अखेरचा टप्पा व जमीन मालकी संबंधात विषमता नष्ट करणारा कायदा होय असे काँग्रेसजन आत्मप्रौढीने सांगू लागले. मात्र वस्तुस्थिती वेगळीच होती. महाराष्ट्रात ३० एकर जमिनीवर ११ टक्के खातेदार आहेत व शेतकऱ्यांच्या ६ टक्के खातेदार आहेत. परंतु त्यांच्याजवळ ४२ टक्के जमीन आहे. ह्याउलट ५ एकरपर्यंत ३७ टक्के खातेदार व १५ टक्के शेतकरी असून फक्त ७ टक्के जमीन त्यांच्याजवळ आहे. त्यामुळे ही जमीन मालकी संबंधात विषमता नव्हे तर आणखी काय असा सवाल कम्युनिस्ट सरकारला विचारू लागले. या कायद्यात जमीनदारांना पळवाटा असल्यामुळे आणि मर्यादेचे क्षेत्र अधिक ठेवल्यामुळे जमिनीचे केंद्रीकरण अबाधित राहिले. उदा: १९५६ सालच्या भाऊसाहेब हिरें यांच्या कुळ कायद्यातील तरतुदीनुसार बारमाही पाणी, दोन व एका हंगामातील पाणीपुरवठा जमिनीसाठीचे प्रमाण व कोरडवाहू जमीनसाठीचे कमाल जमीन धारण प्रमाण अनुक्रमे १२, २४, २७ व ४८ एकर असे ठेवण्यात आले. याउलट १९६२ च्या जमीन धारणा कमाल कायद्यानुसार बारमाही पाणी, दोन व एका हंगामातील पाणीपुरवठा जमिनीसाठीचे प्रमाण व कोरडवाहू जमीनसाठीचे कमाल जमीन धारण प्रमाण अनुक्रमे १८, २७, ३० व ६६ ते १२६ एकर (व्यक्तीगत मालकीच्या जमिनीवर व कुटुंबाला सवलत) असे ठेवण्यात आले. त्याचा फायदा घेऊन मत्तेदार, जमीनदार, उच्च अधिकारी, मंत्री यांनी लाखो शेतकऱ्यांना त्यांच्या हक्काच्या जमिनीपासून वंचित ठेवले.३

1. भारतीय कम्युनिस्ट पक्षाची जमीन बळकाव लढ्याची भूमिका व उद्देश : भारतीय कम्युनिस्ट पक्षाने काँग्रेस सरकारचा हा धूर्त डाव ओळखून जनतेचे या प्रश्नावर प्रबोधन करावयास सुरुवात केली एकीकडे जनतेला समाजवादाचे डोस पाजावयाचे तर दुसरीकडे जमीनदारशाही नष्ट करून भूमिहीनांना हक्काची जमीन मिळवू द्यावयाची नाही असा धूर्त खेळ सरकार वाटप करायला पडजमीनच शिल्लक नाही असा प्रचा .आपल्याशी खेळत आहे हे जनतेने ओळखले प्रस्थापित सरकार, जनसंघ व हितसंबंधी करीत असतांना देशात ९ कोटी एकर सरकारी पडजमीन, ३ कोटी एकर जंगलाची जमीन व ९ कोटी एकर वरकड जमीन अशी एकूण २१ कोटी एकर जमीन वाटपासाठी उपलब्ध आहे हे कम्युनिस्ट पक्षाने दाखवून दिले व सरकारचा हा प्रचार धादांत खोटा असल्याचे जनतेच्या निदर्शनास आणून दिलेच्या निवडणुकीच्या काळात १९६७ . कम्युनिस्ट पक्षाने मत्तेदार, जमीनदार, सरकारी मंत्री, बडे अधिकारी आणि त्यांचे पाठीराखे सरकार यांच्या विरुद्ध प्रचार करून १९६९ च्या सुरुवातीला जमीन बळकाव लढा उभारण्याचा निश्चय केला.४

2. भारतीय कम्युनिस्ट पक्षाचा सरकारी पडजमिनी ताब्यात घेण्याचा अहमदनगर जिल्ह्यातील कार्यक्रम : १९६९ मध्ये भाकप, भारतीय खेत मजदूर युनियन आणि अखिल भारतीय किसान सभा या संघटनांनी एकत्र येऊन लागवडीस लायक अशा सरकारी पडजमिनी ताब्यात घेण्याची मोहीम हाती घेतली सप्टेंबर . १९६९ मध्ये भारतीय कम्युनिस्ट पक्षाच्या राष्ट्रीय कौन्सिलने एक ठराव पास केला“ .सरकारी जमिनी ताब्यात घेण्याची मोहीम हिरिरीने हाती घ्या; आपल्या पक्षाशी सहकार्य करून ज्या ज्या जनसंघटना आपल्याबरोबर यायला तयार असतील त्यांना बरोबर घेऊन या मोहिमेला हात घाला ही .सत्याग्रहाची लक्षणात्मक मोहीम आहे, या दृष्टीने तिच्याकडे न पाहता सरकारी जमिनीचा प्रत्यक्ष ताबा घेऊन तेथे पिके काढवयाची आहेत या दृष्टीने या मोहिमेकडे आपण पहिले पाहिजे”, असा सर्व पक्षघटकांना आदेश दिला.५

भारतीय कम्युनिस्ट पक्षाच्या आदेशानुसार दिफेब्रुवा ८ .री १९७० रोजी अहमदनगर जिल्ह्यातील श्रीरामपूर येथे भारतीय कम्युनिस्ट पक्ष, मार्क्सवादी कम्युनिस्ट पक्ष, लाल निशाण पक्ष व, संयुक्त समाजवादी पक्ष यांच्या वतीने भूमिहीन शेतकरी, शेतमजूर व आदिवासींची एक परिषद काँडांगे .दत्ता देशमुख यांच्या अध्यक्षतेखाली व काँ ., काँगोदूताई परुळेकर ., साथी एसपरिषदेत महाराष्ट्रातील लागवडी लायक जंगल व पडीक जमीन .जोशी यांच्या उपस्थितीत संपन्न झाली .एम . ना कसण्यास द्यावीभूमिहीन शेतकऱ्यां, जमीनदार व बागायतदार शेतकऱ्यांचे जमिनीवरील केंद्रीकरण नष्ट करून जमिनीचे फेरवाटप व्हावे, आदिवासींनी वहितास आणलेल्या 'जंगल जमिनी' काढून घेऊ नये इत्यादी मागण्यांचे ठराव पास करण्यात आले.मार्च रोजी विधानसभेवर भव्य मोर्चा नेण्याचा निर्णय घेण्यात आला ४च्या प्रश्नावर तसेच भूमिहीन शेतकऱ्यां .६ श्रीरामपूर परिषदेतील निर्णयानुसार ४ मार्च रोजी काँडांगे यांच्य .ा अध्यक्षतेखाली २५ हजार शेतकऱ्यांचा भव्य मोर्चा विधानसभेवर नेण्यात आला“ .एप्रिल पर्यंत जमिनीचे फेरवाटप केले नाही तर २० हजार भूमिहीन शेतकरी जमिनीत नांगर घालून तिचा कब्जा करतील .असा निर्णायक इशारा काँ "सारा महाराष्ट्र पेटविल्याशिवाय आम्ही गप्प राहणार नाही .डांगे यांनी सरकारला दिला.७ सरकारने मात्र बहिरेपणाचे सोंग घेऊन भूमिहीनांच्या मागण्यांना वाटाण्याच्या अक्षता लावल्या . रोजी १९७० एप्रिल १४ .त्यामुळे भाकप व महाराष्ट्र राज्य शेतमजूर संघ यांच्या आवाहनाला प्रतिसाद देऊन दि जिल्ह्यातील हजारो भूमि १५ महाराष्ट्रातील हीन व आदिवासींनी लालबावट्याच्या जयघोषात पडित जमिनीत नांगर

घातले व २३ हजार एकर जमिनीवर कब्जा केला या 'जबरन जोत' आंदोलनात सुमारे ५ हजार भूमिहीन व आदिवासींना अटक करून त्यांना दिर्घ मुदतीच्या शिक्षा ठोठावण्यात आल्या. अहमदनगर जिल्ह्यात संगमनेर तालुक्यातील ८, अकोले तालुक्यातील ०५, श्रीरामपूर तालुक्यातील ०५ व राहुरी तालुक्यातील ०६ केंद्रांवर भूमिहीनांनी जमिनीत नांगर फिरवून सत्याग्रह केला. बी.पी.या सत्याग्रहात कां. आमदार कांदेशमुख .के.बी. , कांसहाणे मास्तर ., कांरामभाऊ नागरे ., कांबाबुराव थोरात यांनी स.हभाग घेतला. भूमिहीनांच्या प्रश्नावर झालेला हा पहिलाच राज्यव्यापी भव्य लढा होता. लढ्याने गरीब जनतेच्या जमिनीच्या मागणीबाबत सरकारचे धोरण बदल्याखेरीज आपणास जमीन मिळू शकणार नाही ही जाणीव भूमिहीनांना झाल्यामुळे या लढ्याला प्रचंड पाठिंबा मिळाला असे आपल्या मुलाखती दरम्यान कांपंडरीनाथ .सहाणे मास्तर यांनी सांगितले.

३. भूमिहीनांच्या लढ्यासंबंधी इंदिरा गांधींची भूमिका :

भूमिहीनांची लढाऊ चळवळ आणि जमिनीची भूक लक्षात घेऊन प्रधानमंत्री इंदिरा गांधी यांनी सर्व मुख्यमंत्र्यांना एक पत्र लिहिले. 'सरकारी पडजमिनी गरीब भूमिहीन शेतकऱ्यांना लवकर वाटून द्या, कुळ कायद्यात योग्य त्या दुरुस्त्या करण्यासाठी आणि त्या अंमलात आणण्यासाठी उपाय योजा', असे आदेश या पत्रान्वये देण्यात आले. पंतप्रधानांच्या नेतृत्वाखाली 'आम्ही मूलगामी जमीनसुधारणा कायदे करणार आहोत, जमिनीचे वाटप करणार आहोत अशा घोषणा काँग्रेसकडून केल्या गेल्या. १० भाकपचे अहमदनगर जिल्ह्यातील अकोल्याचे आमदार कां. बी. के. देशमुख यांनी विधानसभेत सरकारच्या शेतजमीन (जमीनधारणेची कमाल मर्यादा) (तृतीय सुधारणा) विधेयकाची चिरफाड करतांना ४ मे १९७० च्या भाषणात शेतकऱ्यांची वस्तुनिष्ठ व्याख्या करून सरकारच्या दुटप्पी धोरणाचे सातत्याने वाभाडे काढले. ते म्हणाले, "ज्याने कधी शेतात नांगर धरला नाही, नांगर कसा धरायचा याची ज्याला माहिती नाही, तो शेतकरी झाला आहे. अध्यक्षमहाराज, जो स्वतः शेती करतो, थोडीफार मजुरी लावून कष्ट करतो, राबतो त्याला शेतकरी समजले पाहिजे. असा जो शेतकरी आहे तो जी जमीन कसतो तेवढी जमीन त्याला देण्यात यावी. तशी दुरुस्ती कायद्यामध्ये केली तरच आपल्याला जी हरितक्रांती करावयाची आहे, ती यशस्वी होऊ शकेल. तरच गोरगरिबांचे प्रश्न सुटतील. अन्नधान्याची गरज भागेल. पण अध्यक्षमहाराज ह्या गोष्टी करण्याच्या दृष्टीने शासन कधीही पाऊल टाकणार नाही. कारण मध्यमवर्ग व वरच्या वर्गाचे विशिष्ट लोक यांचे संरक्षण हे सरकार करते. कारण ते लोक निवडणुकीत शासनाला मदत करतात. त्यामुळे त्यांच्या हिताचे संरक्षण करणे ही शासनाची जबाबदारी समजली जाते. तेव्हा आपण सिलिंगचा कायदा करून योग्य ते पाऊल उचलावे. तसा कायदा केला तरच देशाचे उत्पादन वाढू शकेल व भूमिहीनांना आणि शेतकऱ्यांना जमिनी कसण्यास मिळू शकतील. परंतु अशा प्रकारचे पाऊल सरकार उचलणार नाही याची मला खात्री आहे." ११

४. भारतीय कम्युनिस्ट पक्षाचा जमीन बळकाव लढ्याचा कार्यक्रम :

दि. ८ ते १३ मे १९७० या काळात भारतीय कम्युनिस्ट पक्षाच्या राष्ट्रीय कौन्सिलची बैठक दिल्ली येथे पार पडली. या बैठकीत आजचे विनवुडाचे सिलिंगचे कायदे सुधारण्याच्या प्रश्नावर काँग्रेस, अकाली-जनसंघ, डी.एम.के, स्वतंत्र पक्षाचे मुख्यमंत्री मूग गिळून बसले आहेत. सिलिंगच्या कायद्यात सुधारणा करण्याचा प्रश्नच उद्भवत नाही असे ही काही मुख्यमंत्री उघडपणे बोलत आहेत. त्यामुळे प्रधानमंत्री व काही राज्यांच्या मुख्यमंत्र्यांनी कितीही चांगल्या घोषणा केल्या तरी गरीब शेतकरी, शेतमजूर आणि आदिवासींनी लढाऊ आंदोलने उभारल्याशिवाय या घोषणांमधून फारसे काही निष्पन्न होणार नाही असा बैठकीत निष्कर्ष काढण्यात आला. म्हणून सिलिंगच्या कायद्यात मूलभूत सुधारणा करून सरकारी जमिनीचे वाटप व्यवस्थित घडवून आणणे यासाठी भूमिहीनांच्या खालील मागण्यांवर अखिल भारतीय पातळीवर जमीन बळकाव लढ्याची भारतीय कम्युनिस्ट पक्षाने हाक दिली.

१. सर्व सरकारी जमिनी, लागवडी लायक पडजमिनी, जंगल जमिनी सोडून ग्रामपंचायतीच्या ताब्यातील उपजाऊ जमिनी, जमीनदार, मक्तेदार आदींच्या ताब्यात असलेल्या सरकारी जमिनी भूमिहीन गरीबांना देण्यात याव्यात. ज्या भूमिहीनांच्या ताब्यात सरकारी जमिनी आहेत त्यांचा होणारा छळ बंद करून त्यांचे पट्टे त्यांना करून देण्यात यावेत.

२. कुळांच्या ताब्यातील जमिनीवरून त्यांना बेदखल करण्याचे सर्व मार्ग बेकायदेशीर घोषित करून त्यांचे उल्लंघन करणाऱ्या जमिनदारांना दंड ठोठावले पाहिजेत. कुळ कायद्यात योग्य त्या दुरुस्त्या करणारे कायदे केले पाहिजेत. खंडाचा भरमसाठ दर कमी करून त्याचे प्रमाण निश्चित केले पाहिजे. सरंजामी जमीनदारी नष्ट करून कुळांना जमिनीचे मालक ठरविले पाहिजे. ३. आजचे सिलिंगचे कायदे पूर्णतः बदलावेत. त्यात खालील मुद्यांचा समावेश करावा. साखर कारखान्यांच्या मालकीचे फार्म्स, गवताळ जमिनी, फळबागा आणि देवस्थानांच्या जमिनी यांना मिळणाऱ्या सवलती बंद कराव्यात. काही कायद्यांमध्ये सिलिंगचा कायदा व्यक्तींना लागू आहे. त्यामुळे हा कायदा कुटुंबाला लागू केला पाहिजे. जमिनदारांच्या मालकीच्या जमिनीवर आज जी कमालमर्यादा आहे ती कमी केली पाहिजे. जमिनीची परिस्थिती आणि

चळवळीची तीव्रता या बाबी लक्षात घेऊन भिन्नभिन्न राज्यात सिलिंगच्या मर्यादा खाली आणल्या पाहिजेत. ४. आदिवासींच्या बळकावलेल्या जमिनी त्यांना परत करून त्यासंदर्भात कडक कायदा करावा. त्यांना जंगलाच्या जमिनी दिल्या जाव्यात आणि बिबड (भटक्या पद्धतीने) शेती कसण्याचे त्यांनी सोडून देऊन कायम शेती करावी म्हणून त्यांना आर्थिक व तांत्रिक मदत दिली जावी. ५. जमीनदारांच्या मालकीच्या गावठाणाच्या जमिनीवर वस्ती करून राहणाऱ्या लोकांना या जमिनीचे मोफत मालकी हक्क दिले पाहिजेत. ६. सिलिंग कायद्याची अंमलबजावणी केल्यानंतर वरकड, सरकारी पडजमीन व जंगलाची जमीन भूमिहीन शेतकऱ्यांना वाटून द्यावी किंवा त्यांची सहकारी शेते स्थापन करावीत. ७. जमिनीचे योग्य वाटप व्हावे या करिता ज्या वेगवेगळ्या भूमिसमित्या केल्या जातील त्यात भूमिहीनांच्या संघटनांना योग्य प्रतिनिधित्व मिळाले पाहिजे. १२ १४ एप्रिलच्या लढ्यानंतर सरकारने '१९७० च्या आत आम्ही हा प्रश्न सोडवू' अशी घोषणा केली असली व त्याप्रमाणे हालचाली सुरू केल्या असल्या तरी १४ एप्रिल सरकारची व ७ जून आपली! या जिद्दीने आपण पुढील लढ्याची तयारी केली पाहिजे. १४ एप्रिलच्या लढ्यात जी जंगल, वरकड व पडजमीन आपण सरकारकडे मागितली आहे ती "७ जून नंतर मृग नक्षत्राचा पाऊस पडल्यावर आम्ही पेरणार, त्याचे पीक घेणार व त्याचे प्रत्यक्ष फायदे भूमिहीन शेतकऱ्यांना मिळवून देणार". म्हणून या लढ्याच्या तयारीला त्वरित सुरुवात करून "७ जून नंतर पेरते व्हा" असा संदेश देऊन जमिन बळकाव लढ्याचा कार्यक्रम सर्व राज्यांत पावसाळा सुरू होताच हाती घेण्याचा आदेश कम्युनिस्ट पक्षाने दिला. १३

5. अहमदनगर जिल्ह्यातील कम्युनिस्ट पक्षाचे जमीन बळकाव लढ्यातील योगदान व कामगिरी:

दि. १ जुलै १९७० रोजी भाकप, अ. भा. किसान सभा व आदिवासी भूमिहीन शेतमजूर संघ यांच्या नेतृत्वाखाली राहुरी तालुक्यात सहा केंद्रांवर जमीन पेरणी सत्याग्रह करण्यात आला. त्याचे नेतृत्व जिल्हा किसान सभेचे अध्यक्ष कॅ. बाबुराव थोरात, कॅ. गंगाधर जाधव यांनी केले. १४ १४ जुलै रोजी महाराष्ट्र राज्य कम्युनिस्ट पक्षाच्या सभेत जमीन बळकाव लढा तीव्र करण्याचा निर्णय घेण्यात आला. कम्युनिस्ट पक्षाच्या आदेशानुसार १५ ऑगस्ट १९७० रोजी भाकप, किसान सभा, लाल निशाण पक्ष, प्रजा समाजवादी पक्ष, संयुक्त समाजवादी पक्ष व भूमिहीन शेतमजूर संघटना यांच्या नेतृत्वाखाली संपूर्ण भारतात व महाराष्ट्रभर बड्या बागायतदारांकडील जमिनी ताब्यात घेण्याचा सत्याग्रह करण्याचा निर्णय घेण्यात आला. १५

अहमदनगर जिल्ह्यात श्रीरामपूर तालुक्यात खाजगी साखर कारखानदारी व बड्या बागायतदारांचे मोठे प्रस्थ होते. त्यामुळे सर्वपक्षीय नेतृत्वाने या तालुक्यात ४ केंद्रांवर जमीन बळकाव लढा कार्यक्रम घेण्याचा निर्णय घेतला. तालुका मॅजिस्ट्रेटने या भागाच्या आसपास १४४ कलम जारी केले. त्याचा भंग करून सत्याग्रह करण्याचा सर्वांनी निश्चय केला. अहमदनगर जिल्ह्यात सोमय्या (९०० एकर जमीन) यांच्या श्रीरामपूर तालुक्यातील फार्मवरील सत्याग्रहात अहमदनगर वीड व औरंगाबाद जिल्ह्यातील ८०० सत्याग्रहींनी भाग घेतला. त्याचे नेतृत्व कॅ. चंद्रगुप्त चौधरी व कॅ. निवृत्ती उगले यांनी केले. कॅ. बाळासाहेब नागवडे, कॅ. वकीलराव लंघे, कॅ. नामदेवराव आव्हाड, कॅ. जगनाथ सोनवणे, कॅ. बाबुराव थोरात, कॅ. अचपळराव लांडे पाटील, कॅ. सातपुते पाटील, कॅ. लक्ष्मणराव लांडे, कॅ. शांतीलिंग आप्पा लोहकरे, कॅ. विनायकराव औटी आदी कम्युनिस्ट पुढाऱ्यांनी या सत्याग्रहात भाग घेतला. फार्म भोवती पोलिस व एस. आर. पी. चा कडक पहारा ठेवण्यात आला होता. फार्ममधील शेतमजुरांनी १५ ऑगस्ट रोजी एक दिवसांचा लाक्षणिक संप करून सत्याग्रहाला आपला पाठिंबा व्यक्त केला. सत्याग्रहींनी सिलिंग मर्यादेपेक्षा जादा जमीन काढून घ्या, भूमिहीन व आदिवासींना जमीन मिळालीच पाहिजे, जान देगे जमीन लेंगे अशा घोषणा देत फार्ममध्ये घुसण्याचा प्रयत्न केला. पोलिसांनी १४४ कलमाचा भंग केल्याबद्दल सर्व सत्याग्रहींना अटक केली. स्त्रियांना २०० रु. दंड अगर दोन दिवसांची शिक्षा ठोठावण्यात आली. श्रीरामपूर तालुक्यातील जमीनदार खटोड (१३०० एकर जमीन) यांच्या मालुंजा येथील फार्ममध्ये कॅ. एकनाथ भागवत व आमदार दराडे यांच्या नेतृत्वाखाली ६०० भूमिहीन सत्याग्रहींनी जबरदस्तीने जमीन बळकावण्याचा प्रयत्न केला. पोलिसांनी त्यांनाही ताब्यात घेतले. स्टेट फार्म हरेगाव येथे सुमारे ७६ सत्याग्रहींनी जमीन ताब्यात घेण्याचा प्रयत्न केला. या तुकडीचे नेतृत्व कॅ. माधवराव गायकवाड, आमदार कॅ. बी. के. देशमुख व कॅ. पी. बी. कडू पाटील यांनी केले. १६ कोल्हार येथे केंद्रीय मंत्री अण्णासाहेब शिंदे यांच्या ६० एकर शेतीत २२३ सत्याग्रहींनी घुसल्याबद्दल त्यांना १८८ कलमाखाली अटक करण्यात आली. या सत्याग्रहाचे नेतृत्व कॅ. गंगाधर ओगले यांनी केले. १७

6. जमीन बळकाव लढ्याचे मूल्यमापन :

१५ ऑगस्टचा जमीन बळकाव लढा संपूर्ण भारतभर झाला. या लढ्यात ३१,१८३ सत्याग्रहींना अटक झाली व १, ६१, ९९० एकर जमीन ताब्यात घेण्यात आली. महाराष्ट्रातील २६ पैकी २२ जिल्ह्यातील २० हजारापेक्षा जास्त सत्याग्रहींनी लढ्यात भाग घेतला. त्यात १२०० स्त्रिया होत्या. ७५०० जणांना अटक झाली व ४ हजारापेक्षा जास्त सत्याग्रहींना ७

दिवस ते ४॥ महिन्यांची शिक्षा झाली. या लढ्यात १२ हजार एकर पडजमिनीचा कब्जा घेण्यात आला. १८ महाराष्ट्रात अहमदनगर जिल्हा हा या लढ्यामध्ये सर्वात आघाडीवर होता. जिल्ह्यात १७०० सत्याग्रहींना अटक करण्यात आली. १९६७ जणांना १ महिन्याची शिक्षा झाली. या लढ्यामुळे जिल्ह्यातील बड्या बागायतदारांनी आज ना उद्या आपल्या ताब्यातील जमीन जाणार याची धास्ती घेतली. तेच स्वतःकडे हजारो एकर जमीन ठेवून त्या जमिनीवर राबणाच्या कुळांना उपाशी मारणारे व शेतमजुरांची पिळवणूक करणारे शासकीय व खासगी भांडवलदारांचे लुटारू शोषक स्वरूप समोर आले. भूमिहीनांना वाटण्यासाठी थोडीच जमीन शिल्लक आहे ह्या प्रचारातील फसवेपणा दिसून आला. बड्या जमीनदार व भांडवलदारांनी हजारो एकर जमीन बेकायदेशीर मार्गाने बळकावली आहे हे या लढ्यामुळे स्पष्ट झाले. १९ या लढ्याच्या परिणामस्वरूप केंद्र सरकारच्या सूचनेनुसार महाराष्ट्र सरकारने १९६१ च्या भूमीधारणेची मर्यादा कमी करण्यासंबंधीचा वटहुकूम १९७१ साली काढला. त्यानुसार बागायतीची कमालमर्यादा १० ते १८ एकर, विहीरीच्या पाण्याखालील जमिनीची २७ एकर व कोरडवाहू जमिनीची कमालमर्यादा ५४ एकर एवढी निश्चित केली. गरीब शेतकरी, शेतमजूर व आदिवासी शेतकऱ्यांच्या परिषदेत कम्युनिस्ट पक्षाचे सेक्रेटरी काँ. एकनाथ भागवत यांनी या वटहुकूमला विरोध करून जमीनधारणेची कमाल मर्यादा निम्यावर आणून ही मर्यादा साधारण जमिनीसाठी ३० एकर, हलक्या जमिनीसाठी ५० एकर व ओलीताखालील जमिनीसाठी ८ एकरपेक्षा अधिक न ठेवण्याची मागणी केली. तसेच जमिनीची कालमर्यादा ठरवितांना जमिनीच्या मालकीऐवजी त्या जमिनीत किती उत्तपन्न निघते हा निकष लावण्याची मागणी केली. सिलींगची अंमलबजावणी सप्टेंबर १९७० ऐवजी जानेवारी १९७१ पासून करण्याच्या सूचनेला कम्युनिस्टांनी विरोध केला. कारण अनेक बागायतदारांनी आपल्या लाखो एकर जमिनी नातेवाईकांच्या नावे केल्या होत्या. शेतकरी कोणाला म्हणावे याची स्पष्ट व्याख्या न केल्याने सधन व्यापारी, दलाल, सरकारी अधिकारी, काळा पैसेवाले यांना एक प्रकारे अभय मिळून त्यांना जमीन ठेवण्याची मुभा मिळाली. त्यामुळे कम्युनिस्ट पक्षाने जमीन धारणेची कमाल मर्यादा ठरविणाऱ्या वटहुकूमाला विरोध करण्याची भूमिका चालूच ठेवली. २० पुढे १९७५ साली देशात आणीबाणी जाहीर झाल्यानंतर पंतप्रधान इंदिरा गांधी यांनी २० कलमी कार्यक्रम घोषित केला आणि त्यामध्ये कम्युनिस्ट पक्षाच्या धोरणानुसार सिलींग कायदा करून त्यात मोठ्या जमीनदारांकडील अतिरिक्त जमिनी भूमिहीन शेतमजुरांना देण्याची तरतूद केली. २१ अशा प्रकारे कम्युनिस्ट पक्षाने देशपातळीवर जमीन बळकाव लढ्याच्या माध्यमातून उभी केलेली चळवळ यशस्वी करण्यात अहमदनगर जिल्ह्यातील कम्युनिस्ट पक्षाने मोठी भागीदारी केलेली दिसते.

संदर्भ ग्रंथ सूची

१. दैनिक नगर टाइम्स, वर्ष ११ वे, अंक ४५ वा., दि. १८/१२/१९७६, पृ. क्र. २.
२. दैनिक नगर टाइम्स, वर्ष १३ वे, अंक २३९ वा., दि. १२/०७/१९७८, पृ. क्र. १.
३. साप्ताहिक युगांतर, महाराष्ट्र राज्य कम्युनिस्ट पक्षाचे मुखपत्र, दि. ०५/१०/१९८०, पृ. क्र. १.
४. काँ. भगवान गायकवाड, 'मुलाखत दि. २३/०८/२०१४', तालुका सचिव भाकप, शेवगाव, मु. पो. खरडगाव, ता. शेवगाव, जि. अहमदनगर.
५. साप्ताहिक युगांतर, महाराष्ट्र राज्य कम्युनिस्ट पक्षाचे मुखपत्र, दि. ३०/०३/१९६९, पृ. क्र. ९.
६. ढोले अशोक एकनाथ, 'काँ. पी. बी. कडू पाटील जीवन व कार्य: एक चिकित्सक अभ्यास (१९२१-१९९६)', (अप्रकाशित शोध प्रबंध), टिळक महाराष्ट्र विद्यापीठ, पुणे, २०१४, पृ. क्र. २८२.
७. कडू पी.बी., क्रांतिपंढरीचा वारकरी (शब्दांकन: सविता भावे), प्रकाशक, अरुण पुंजाजी कडू, सात्रळ, राहुरी, सप्टेंबर २०१४, पृ. क्र. १८४.
८. भागवत एकनाथ, 'जमिनीचा लढा लढवा', भारतीय कम्युनिस्ट पक्षाच्या महाराष्ट्र राज्य कौन्सिलचे प्रकाशन, राजभुवन, सरदार पटेल रोड, मुंबई, प्रथम आवृत्ती, १० जुलै १९७०, पृ. क्र. ३.
९. उद्धृत, देशमुख सुदाम, 'महाराष्ट्रातील ग्रामीण गरिबी आणि जमिनीचे फेरवाटप', भारतीय कम्युनिस्ट पक्षाच्या महाराष्ट्र राज्य कौन्सिलचे प्रकाशन, राजभुवन, सरदार पटेल रोड, मुंबई, प्रथमावृत्ती, जून १९६९, पृ. क्र. १-२.
१०. साप्ताहिक युगांतर, महाराष्ट्र राज्य कम्युनिस्ट पक्षाचे मुखपत्र, दि. १३/०२/१९७२, पृ. क्र. ३-४.
११. भागवत एकनाथ, 'जमिनीचा लढा लढवा', उपरोक्त, पृ. क्र. ३.

१२. जमिनीसाठी देशव्यापी लढा उभारा! पडित व वरकड जमिनी ताब्यात घ्या! (भारतीय कम्युनिस्ट पक्षाच्या राष्ट्रीय कौन्सिलच्या दि. ८ ते १३ मे १९७० च्या दिल्ली येथे बैठकीने संमत केलेला ठराव), भारतीय कम्युनिस्ट पक्षाच्या महाराष्ट्र राज्य कौन्सिलचे प्रकाशन, राजभवन, सरदार पटेल रोड, मुंबई, पृ. क्र. २.
१३. दैनिक नगर टाइम्स, वर्ष ५ वे, अंक ११३ वा., दि. १२/०२/१९७०, पृ. क्र. १.
१४. साप्ताहिक युगांतर, महाराष्ट्र राज्य कम्युनिस्ट पक्षाचे मुखपत्र, दि. ०८/०३/१९७०, पृ. क्र. १.
१५. साप्ताहिक युगांतर, महाराष्ट्र राज्य कम्युनिस्ट पक्षाचे मुखपत्र, दि. २६/०४/१९७०, पृ. क्र. १-२.
१६. काँ. पंढरीनाथ बाबुराव सहाणे, 'मुलाखत दि. २७/११/२०१४', माजी तालुका सचिव भाकप, संगमनेर, मु. पो. पेमगिरी, ता. संगमनेर, जि. अहमदनगर.
१७. साप्ताहिक युगांतर, महाराष्ट्र राज्य कम्युनिस्ट पक्षाचे मुखपत्र, दि. १७/०५/१९७०, पृ. क्र. ७.
१८. उद्धृत, शेवाळे विठ्ठल, 'एका वादळाची कहाणी- काँ. बी. के. देशमुख यांचे जीवनकार्य', प्रकाशक, काँ. गोविंद पानसरे अमृत महोत्सव समिती, रेड फ्लॅग बिल्डिंग, बिंदु चौक, कोल्हापूर, पहिली आवृत्ती, मे २०१०, पृ. क्र. २४-२५.
१९. जमिनीसाठी देशव्यापी लढा उभारा! पडित व वरकड जमिनी ताब्यात घ्या!, उपरोक्त, पृ. क्र. ७ ते ९.
२०. साप्ताहिक युगांतर, महाराष्ट्र राज्य कम्युनिस्ट पक्षाचे मुखपत्र, दि. १७/०५/१९७०, पृ. क्र. ८.
२१. साप्ताहिक युगांतर, महाराष्ट्र राज्य कम्युनिस्ट पक्षाचे मुखपत्र, दि. १९/०७/१९७०, पृ. क्र. ६.